

PRILOZI ZA BIOGRAFIJU KARLA KUŽATKA: ARHITEKTA ZA RADNIČKU KLASU

Sažetak

Karlo Kužatko jedan je od najutjecajnijih arhitekata koji je djelovao u Zenici, a čiji su radovi značajno utjecali na oblikovanje urbane fizionomije grada u drugoj polovini XX stoljeća. U radu se daje pregled realizovanih Kužatkovih projekata u Zenici, te se daje osvrt na njegovo poimanje uloge arhitekata u oblikovanju stambenog prostora za smještaj radnika. Iako je fokus istraživanja na Kužatkovoj stambenoj arhitekturi, u radu je dat pregled i ostalih realizovanih projekata za koje, u skladu sa do sada poznatim izvorima, znamo da su Kužatkovo autorsko djelo.

Ključne riječi: Karlo Kužatko, Zenica, arhitektura, urbanizam, stambena arhitektura

Dvadeseto stoljeće u Zenici obilježeno je snažnim industrijskim i urbanističkim razvojem, pri čemu je ovaj grad u potpunosti promijenio svoju fizionomiju ali i društvenu strukturu. Brojni istraživači do sada su pisali o različitim aspektima prošlosti Zenice u ovom razdoblju, ali je još uvijek ostalo mnogo prostora za dalja istraživanja.¹

To se posebno odnosi na temu arhitektonske baštine Zenice 20. stoljeća koja sve više dolazi u fokus ne samo istraživača, već i šire bosanskohercegovačke i regionalne javnosti, naročito nakon vrlo uspješne obrade značaja arhitekture modernizma na urbano oblikovanje Zenice u serijalu „Betonski spavači“.²

¹ Džananović Mirza, *Grad u dimnjacima – Urbanizacija Zenice od 1945. do 1990. godine*, Udruženje za promociju intelektualnih i kulturnih vrijednosti „Zjenica“, Zenica, 2017; Finci Jahiel, *Problemi stanovanja Zenice i prigradskih naselja*, Urbanistički zavod NR BiH, Sarajevo, 1962; Bjelovitić, Miloš. *Zenica i njena okolina, Ekonomskogeografska studija*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga XXXI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 18, Sarajevo, 1968; Jalimam Salih, *Historija Zenice*. Zenica: samizdat, 2010.

² Betonski spavači – treći put: *Grad radnika i arhitekata*: https://www.youtube.com/watch?v=23e4I_yaKzs

Postojeći korpus literature o ovoj temi obuhvatio je pitanje arhitektonske i graditeljske baštine Zenice u cjelini,³ nekoliko radova posvećeno je pojedinačnim objektima,⁴ a dva rada tiču se djelatnosti pojedinačnih autora arhitektonskih rješenja.⁵

Jedan od pomenutih radova odnosi se na djelatnost Karla Kužatka, jednog od najvažnijih i najutjecajnijih arhitekata u Zenici koji je realizovao niz značajnih objekata u ovom gradu. Upravo je akcenat i stavljen na prezentaciju realizovanih projekata u Zenici, ali bez značajnijeg osvrta na kontekst nastanka tih objekata te njihove uloge u urbanističkom razvoju i urbanom oblikovanju grada. U skladu sa navedenim, cilj ovog rada jeste dati opširniju prezentaciju djelatnosti Karla Kužatka, prvenstveno u Zenici ali djelomično i u drugim gradovima Bosne i Hercegovine, u periodu od 1938. do 1980. godine. S obzirom na obimnost i nesređenost arhivske građe, istraživanje je bazirano prvenstveno na suvremenoj historijskoj štampi koja je poprilično redovno pratila realizaciju urbanističkih projekata u Zenici u cjelini, pa tako naravno i onih čiji je autor bio Kužatko. Također važan izvor informacija su i brojni novinski intervjui realizovani u različitim periodima sa Karlom Kužatkom u kojima je dao osvrt na svoju ulogu u realizaciji pojedinih objekata u Zenici. Cilj rada je dati pregled djelatnosti Karla Kužatka s fokusom na Zenicu u periodu od 1938. do 1980. godine, te dati određeni osvrt na njegovu percepciju uloge arhitekta, ali i arhitekture i urbanizma u cjelini, u kreiranju društvenog standarda korisnika projektovanih i izgrađenih objekata. S obzirom da se najveći dio opusa Karla Kužatka odnosio na projektovanje objekata za radnike, u radu se posebno apostrofiraju njegova razmišljanja o načinu i principima oblikovanja stambenog prostora za ovu kategoriju stanovništva.

³ Aslani Mirsada, *Zenica graditeljska baština*, Muzej grada Zenice, Zenica, 2015; Džananović Mirza, Kulturni turizam i zaštita arhitektonske baštine 20. stoljeća sa akcentom na modernu arhitekturu Zenice, *Saznanje broj 2/2020*, Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici, 211-219.

⁴ Đulbić Mirsad, *Zenički leksikon*. Zenica: samizdat, 2020; Sarić Mesud, *Zenička čaršija i mahale*. Zenica: Općina Zenica, 2006; Džananović Mirza, Kulturna baština Islamske zajednice u Zenici, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zenici*, XIX, 2021, Zenica, 2021, 118-128; Grupa autora, *300 godina zeničke Sultan-Ahmedove medrese: 1720-2020* (urednik Mevludin ef. Dizdarević), Zenica: Muftijstvo zeničko, 2022.

⁵ Karlo Kužatko, *Vrijeme novih mogućnosti*, Muzej grada Zenice, Zenica, 2006; Džananović Mirza, Pogled u budućnost – Juraj Neidhardt i vizija urbanističkog razvoja Zenice, *Zbornik radova VII Međunarodnog naučnostručnog skupa Obrazovanje, jezik, kultura: tendencije i izazovi*, Zenica, El. knjiga, Zenica, Filozofski fakultet, 2018, 691-701;

Karlo Kužatko – lična i profesionalna biografija do dolaska u Zenicu 1938. godine

Austro-ugarska okupacija Bosnu i Hercegovinu učinila je područjem naseljavanja stanovnika iz svih krajeva Monarhije, a u jednom od tih doseljeničkih valova u Konjic je stigla i porodica Kužatko. Bračni par Franjo, rođen u Pragu, i Marija, rođena u Bratislavi, početkom XX stoljeća za svoj novi porodični dom izabrali su Konjic, grad u kojem je odrastalo šestero njihove djece, uključujući i Karla rođenog 1908. godine. S obzirom na građansko porijeklo porodice Kužatko podrazumijevalo se da će djeca biti usmjerena ka obrazovanju i stručnom usavršavanju, a talenat za crtanje koji je Karlo posjedovao opredijelio ga je za upis u Tehničku srednju školu u Sarajevu. U tom periodu, Tehnička srednja škola bila je jedna od najuglednijih u Bosni i Hercegovini, a u njoj su predavali neki od najvećih savremenih bosanskohercegovačkih arhitekata, inženjera i umjetnika poput Dušana Grabrijana, Jaroslava Černog, Dr. Gregora Čremošnika, Muhameda Kantardžića, Romana Petrovića, Đoke Mazalića,⁶ te Vojislava Hadžidamjanovića⁷ koji je snažno utjecao na razvoj tehničkog crtanja Karla Kužatka. Nakon završene srednje škole pojavila se dilema oko izbora mjesta studiranja, pri čemu je Karlo u konačnici ipak odlučio da nastavi školovanje na Visokoj školi arhitekture i građevinarstva u očevu rodnom gradu Pragu, umjesto u Beču kako su mu savjetovali porodični prijatelji.⁸

Po okončanju studija u Pragu 1933. godine Karlo Kužatko se vraća u Sarajevo gdje radi u sarajevskim građevinskim firmama u vlasništvu porodica Sedlmeir, Reiss i Till. Upravo je radeći u firmi Till ostvario prvi kontakt sa Zenicom, gradom koji će sudbonosno obilježiti njegov profesionalni i porodični život.⁹ Naime, kasnih 30tih godina agilni, ali i kontroverzni, župnik župe Sveti Josip u Zenici velečasni Milivoje Čekada pokrenuo je projekat izgradnje nove moderne župne crkve, umjesto dotrajale drvene u naselju Meokušnice.¹⁰ Projekat je izradilo preduzeće Till, a zadatak osmišljavanja tornja crkve dobio je upravo Karlo Kužatko. U trenutku kada je nova crkva već bila završena, 1939. godine, Karlo Kužatko je već skoro godinu dana bio stanovnik Zenice u kojoj je pronašao posao u željezarinom Odjeljenju za građevinarstvo. Zapravo, Kužatko nije bio jedini koji je tih godina zamijenio neki drugi, nerijetko i veći grad, sa Zenicom. Naprotiv, željezara

⁶ <https://ggs.edu.ba/o-nama/historijat-skole/>

⁷ <https://www.matbibli.rs.ba/sr/desavanja/ljetopis/398-vojislav-hadzidamjanovic>

⁸ „Skica za portret: živa istorija zeničke arhitekture“, *Naša riječ*, Zenica, 17. septembar 1979. godine, 7.

⁹ „Skica za portret: živa istorija zeničke arhitekture“, *Naša riječ*, Zenica, 17. septembar 1979. godine, 7.

¹⁰ Đulbić Mirsad, *Zenički leksikon*, 116.

u Zenici od 1937. godine postala je najveće industrijsko gradilište u Jugoslaviji, usljed proširenja proizvodnih kapaciteta, odnosno izgradnje postrojenja za izradu grube pruge. Na realizaciji ovog projekta učestvovao je njemački industrijski koncern Krupp, a pojedine segmente radile su i druge ugledne svjetske firme, a jugoslovensko političko rukovodstvo smatralo je okončanje ovih poslova važnim strateškim razvojnim projektom od nacionalnog značaja.¹¹ Projektovanje industrijskih pogona radile su strane firme, ali izrada projekata stambenih objekata potrebnih za smještaj novih radnika prepuštena je domaćim stručnjacima. upravo iz tih razloga pojavila se potreba za upošljavanjem novih stručnjaka, a 1938. godine u Zenicu iz Sarajeva dolaze dvojica mladih ambicioznih arhitekata Karlo Kužatko i Juraj Neidhardt.¹² Po riječima Kužatka, zvanično su se upoznali 1939. godine u Zenici i od tada su ostali međusobno vezani sve do Neidhardtove smrti 1979. godine.¹³

Arhitekta i njegov grad – uloga Karla Kužatka u kreiranju nove urbane fizionomije Zenice

Kužatkova odluka o preseljenju u Zenicu, kao i mnogim njegovim savremenikima, bila je karijerno motivirana. Proširenje industrijskih kapaciteta i posljedično urbanističko širenje grada otvaralo je veće mogućnosti za profesionalno usavršavanje i afirmaciju, naročito jer već pred Drugi svjetski rat Zenica postaje mjesto za realizaciju projekata nekih od etabliranih jugoslovenskih arhitekata poput, naprimjer, Dušana Smiljanića i Muhameda Kadića.¹⁴ Prvi Kužatkovi radni zadaci u Zenici bili su vezani uz proširenje Željezare, a podrazumijevali su izradu projekta regulacije toka rijeke Bosne uz fabriku, te projektovanje radničkog naselja na desnoj obali rijeke u naselju Pehare.¹⁵ Međutim, oba projekta su realizovana tek nakon Drugog svjetskog rata, pa je regulacija

¹¹ Bjelovitić, *Zenica i njena okolina*, 105-106.

¹² Džananović, *Pogled u budućnost*, 693.

¹³ Zenica je značajno odredila živote i Neidhardta i Kužatka, a po nekim svjedočenjima upravo je Karlo Kužatko zaslužan za „drugi dolazak“ Neidhardta u Zenicu 1950. godine. Naime, Neidhardt je imao određenih problema u prvim godinama nakon Drugog svjetskog rata jermu se spočitavao rad tokom postojanja NDH-a. vidjeti više u: Krzović Ibrahim, Premerl Tomislav. *Juraj Neidhardt: arhitekt, urbanist, teoretičar, pedagog, publicist*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2019, 319-320. Zbog toga neko vrijeme uopće nije imao nikakav profesionalni angažman, a prvu pravu priliku pružio mu je Karlo Kužatko koji ga je 1950. godine pozvao da vodi projekat izrade prvog Generalnog urbanističkog plana Zenice 1950. godine. Neidhardt je pruženu priliku sjajno iskoristio i izradio vrlo kvalitetan plan, koji predstavlja prvu urbanističku postavku Zenice u historiji i sjajan temelj za kasniji razvoj grada, a čiji se značaj prepoznaje i danas. Izrada ovog plana označila je i jednu vrstu profesionalne rehabilitacije Juraja Neidhardta koji se u decenijama nakon toga profilisao u jednog od najznačajnijih i najutjecajnijih arhitekata u Bosni i Hercegovini. Upravo su Neidhardt i Kužatko ostavili najveći pečat na kreiranju urbane fizionomije Zenice nakon 1945. godine.

¹⁴ Džananović, *Kulturni turizam i zaštita arhitektonske baštine*, 214.

¹⁵ „Skica za portret: živa istorija zeničke arhitekture“, *Naša riječ*, Zenica, 17. septembar 1979. godine, 7.

korita, doduše po modificiranom rješenju koje je podrazumijevalo i podizanje brane, izvršena u sklopu Prvog petogodišnjeg plana razvoja od 1947. do 1953. godine, a tada je podignuta i radnička kolonija u Peharama kao prvo projektovano urbano naselje u Zenici na desnoj obali rijeke Bosne. Zapravo, jedini objekat koji je Kužatko samostalno realizovao u Zenici prije rata bila je izgradnja kina „Jadran“ po narudžbi lokalnog bogataša Ivana Franulića.¹⁶ Izgradnja kina završena je u predvečerje Drugog svjetskog rata 1939. godine, te je predstavljalo važno mjesto društvenog i kulturnog života u gradu, čak i tokom ratnih dešavanja jer su se u njemu puštali njemački propagandni filmovi.

U ovom trenutku nemamo preciznijih informacija o djelovanju Karla Kužatka u Zenici tokom Drugog svjetskog rata, osim činjenice da je nastavio raditi kao projektant u građevinskom pogonu željezare. Istu funkciju obnašao je i po okončanju rata sve do 1949. godine kada je premješten u sektor Kapitalne izgradnje i to na poziciju građevinskog nadzornog inženjera. To je bilo razdoblje velikih radova na proširenju kapaciteta željezare i njenom postepenom pretvaranju u najveći jugoslovenski metalurški centar, a koji je osim izgradnje novih proizvodnih pogona i prateće infrastrukture, podrazumijevao i paralelnu izgradnju stambenih naselja potrebnih za smještaj radnika.¹⁷ Veliki doprinos u projektovanju industrijskih objekata dao je i Kužatko, a u tom periodu ostvaruje i blisku profesionalnu saradnju sa Jurajem Neidhardtom. Upravo je Neidhardt imao zadatak da radi na projektovanju novih stambenih naselja, označenih nazivima A i C, a podršku u tim zadacima pruža i Kužatko.¹⁸ Sasvim je opravdano mišljenje da je Neidhardt snažno utjecao na Kužatka, što je uostalom i sam u intervjuima isticao,¹⁹ jer se u tom periodu Kužatko sve više odmiče od projektovanja industrijskih postrojenja ka radu na izgradnji stambenih i društvenih objekata. Vjerovatno je ta preorijentacija utjecala i na odluku lokalnih vlasti da na mjesto rukovodioca prve gradske projektne organizacije „Projekat“, osnovane 1953. godine, postave upravo Kužatka.

Prvi zadatak novosnovanog preduzeća bila je izrada prvog Generalnog urbanističkog plana Zenice, dokumenta koji je trebao postaviti temelje za izgradnju buduće moderne urbane sredine. Kužatko za taj posao angažuje Juraja Neidhardta, čovjeka koji je već imao iskustvo rada na sličnim

¹⁶ „Skica za portret: živa istorija zeničke arhitekture“, *Naša riječ*, Zenica, 17. septembar 1979. godine, 7.

¹⁷ Džananović, *Grad u dimnjacima*, 37-40.

¹⁸ „Nedavno je u mirovinu otišao Karlo Kužatko: Zenički neimar“, *Naša riječ*, Zenica, 4. mart 1980. godine, 10.

¹⁹ „Skica za portret: živa istorija zeničke arhitekture“, *Naša riječ*, Zenica, 17. septembar 1979. godine, 7.

projektima, a odlično je poznao i Zenicu u kojoj je ostvario veliki broj objekata.²⁰ Interesantan podatak je da je Neidhardt u Zenici u periodu između 1938. i 1949. godine izgradio veliki broj individualnih stambenih objekata, pa čak i cijelih naselja, ali da u razdoblju od 1950. do početka rada na urbanističkom planu nema zabilježenih novih objekata.²¹ U ovom periodu Kužatko, paralelno sa funkcijom direktora „Projekta“ obnaša i funkciju načelnika za komunalne poslove u Narodnom odboru općine Zenica, što mu daje mogućnost aktivnog učešća u određivanju pravaca budućeg urbanističkog razvoja i uređenja grada.²² Zapravo, cijelu karijeru Kužatko je proveo na poslovima izgradnje i uređenja Zenice u brojnim preduzećima i ustanovama koja su, tokom različitih reformi, osnovana i reformirana, nerijetko obavljajući i rukovodeću funkciju. Zbog toga Kužatku pripadaju zasluge i za formiranje prvog stručnog kadra i njegovu dalju profesionalizaciju u gradu, te se njegov nemjerljiv utjecaj na mlađe kolege teško može adekvatno naglasiti.

Obavljanje rukovodećih funkcija Kužatku nije predstavljalo prepreku u praktičnom djelovanju, naprotiv, čini se da je ta uloga dala pozitivan impuls, pa upravo tada kreće najproduktivnije razdoblje u njegovoj karijeri. Kužatko se posebno specijalizirao za stambenu izgradnju, a najveći doprinos na ovom polju dao je izradom urbanističkih projekata stambenih zajednica u Babinoj Rijeci²³ i na Sejmenu²⁴. Izgradnja kompletnih stambenih zajednica, koje su osim rezidencijalnih podrazumijevale i podizanje prateće infrastrukture i objekata društvenog standarda (vrtići, škole, trgovački i ugostiteljski objekti, ambulate itd.), bio je novi pristup u planskom širenju grada, a bio je direktna posljedica usvajanja prvog urbanističkog plana Zenice. Realizacija ovih projekata trajala je od kraja 50tih do sredine 60tih godina, a u tom trenutku predstavljala je najveće građevinske poduhvate u historiji Zenice.²⁵ Formiranje stambene zajednice u Babinoj Rijeci, odnosno na prostoru Crkvice, bio je revolucionaran poduhvat jer je time po prvi put urbanizovana desna obala rijeke Bosne, ako izuzmemo prethodno izgrađeno naselje manjeg obima u Peharama.

²⁰ Džananović, *Pogled u budućnost*, 693-697.

²¹ Džananović, *Pogled u budućnost*, 694.

²² „Nedavno je u mirovinu otišao Karlo Kužatko: Zenički neimar“, *Naša riječ*, Zenica, 4. mart 1980. godine, 10.

²³ „Najveći poduhvat u stambenoj izgradnji Zenice: Stambena zajednica u Babinoj rijeci“, *Naša riječ*, Zenica, 5. avgust 1958. godine, 1. i 5.

²⁴ Šta spremaju projektanti za narednu sezonu: kompletne stambene zajednice na Sejmenu i u Babinoj Rijeci“, *Naša riječ*, Zenica, 11. januar 1959. godine, 10.

²⁵ Džananović, *Grad u dimnjacima*, 54-57.

Dominantni tipovi stambenih objekata zastupljenih u pomenutim stambenim zajednicama bili su dvanaestospratni soliteri i niske zgrade sa tri ili četiri sprata, a ti objekti građeni su i u drugim dijelovima grada u zavisnosti od raspoloživog građevinskog prostora. Politika „gradnje u visinu“ u Zenici se počela provoditi početkom 60tih godina kada su se već počeli osjećati problemi sa nedostatkom slobodnog građevinskog prostora. Veliki priliv novih stanovnika konstantno je stavljaio pritisak na lokalne vlasti da ulažu u izgradnju novih stambenih objekata, a nedostatak građevinskog prostora ali i finansijskih sredstava značajno je usporavao rješavanje goruće stambene krize.²⁶ Solomonsko rješenje pronađeno je u izgradnji solitera, a Kužatko je bio autor dva tipa solitera sa dvanaest spratova, s tim što je jedan tip podrazumijevao i poslovne prostorije u prizemlju (poput onih podignutih u Crkvicama), a drugi je bio isključivo stambene namjene (poput onih na Jalići). Izgradnjom desetak ovakvih solitera u potpunosti je promijenjena i fizionomija Zenice koja je postepeno dobijala konture „grada u oblacima“. Kužatko je izradio i projekat desetospratnog solitera sa poslovnim dijelom u prizemlju, a ovaj tip zgrada, osim u Zenici, realizovan je i u Novom Travniku i Varešu. Važno je napomenuti, da to nisu bili jedini visinski stambeni objekti koje je Kužatko projektovao u Zenici. Naprotiv, u narednim godinama sudjelovao je u rekonstrukciji centra grada prilikom koje je u potpunosti modernizovana središnja gradska saobraćajnica, odnosno Ulica Maršala Tita, koja je podrazumijevala utvrđivanje nove trase ceste, uklanjanje objekata na toj liniji, ali i izgradnju potpuno novih stambenih i poslovnih objekata. U tom kontekstu, najdominantniji objekat bio je soliter sa robnom kućom „Borac“ na potezu između Stare pijace i Sinagoge, čija je izgradnja završena 1969. godine. Projektni naziv solitera bio je „Albanija“, zbog određenih sličnosti lokacije i objekta sa Palatom „Albanija“ u Beogradu, mada je sam objekat ostao više prepoznatljiv po reklamama preduzeća „Feroelektro“ i poslovnim prostorijama „Borca“ iz Travnika. Za Kužatka ovaj projekat je bio od posebne važnosti, jer je realizacija ovog solitera bio formalni razlog da mu se 1968. godine konačno dodijeli Dvanaestoaprilska nagrada grada Zenice.²⁷ U posljednjoj fazi profesionalne karijere Kužatko je projektovao tri solitera u novoizgrađenom naselju Meokušnice koji su postali simboli tog dijela grada, ali su također zauzeli vidno mjesto u ukupnoj urbanoj silueti Zenice.

²⁶ Džananović, *Grad u dimnjacima*, 55-58.

²⁷ „Na svečanoj sjednici opštinske skupštine: Dodijeljene nagrade grada Zenice“, *Naša riječ*, Zenica, 17. april 1968. godine, 1.

Iako su vizuelno soliteri dominantniji u prostoru, kada je Karlo Kužatko u pitanju prva asocijacija za njegovu djelatnost su stambene zgrade niže spratnosti sa malim, ali vrlo funkcionalnim stanovima. Kužatko je napravio nekoliko tipova ovih zgrada, s tim da je najviše realizovano zgrada tipa K-58 i K-59, a koji su opet imali nekoliko podvarijanti. Većina ovih zgrada podignuto je tokom 50tih godina, najviše u Zenici, ali i u Kaknju, Travniku, Zavidovićima i Novom Travniku, a moguće i u još nekim gradovima u Bosni i Hercegovini, pa čak i Jugoslaviji²⁸. U Zenici je izgrađeno više od 30 ovakvih zgrada u svim dijelovima grada, a i danas su poznate pod nazivom „Kužatkove“. Po formi su bile jednostavne i spadale su u tip zgrada sa tri ili četiri sprata, bez liftova, u bloku sa dva ili tri ulaza, te sa velikim brojem malih, ali funkcionalnih stanova. Najveća prednost zgrada tipa „Kužatko“ bila je njihova ekonomičnost, i to na način da se veliki broj zgrada mogao izgraditi za kratko vrijeme i mala finansijska sredstva, odnosno po principu „brzo i jeftino“.²⁹ O tome najbolje svjedoče sljedeći podaci: *„Udruženje projektnih organizacija dopušta da jedan kvadratni metar bruto stambene površine dosegne sumu od 26 hiljada dinara... U Zenici, međutim, kao što smo rekli, grade se stanovi čiji jedan kvadratni metar košta oko 16 hiljada dinara“*. Ovi rezultati postignuti su zahvaljujući uspostavi efikasnog sistema kooperacije između projekatanta, proizvođača prefabrikovanih elemenata korištenih pri gradnje te samih izvođača radova. Naime, važan faktor koji je utjecao na nisku cijenu kvadrata bilo je korištenje *„mont-opeka koje u Zenici proizvode od otpadaka iz visokih peći“*, a koje je proizvodilo posebno formirano preduzeće pod nazivom „Gramonel“, po kojem su ovi materijali u konačnici i dobili naziv.³⁰ Interesantne su i opaske Karla Kužatka koji je u više intervju naglašavao da je prilikom projektovanja samog izgleda stana, odnosno utvrđivanja rasporeda i dimenzija prostorija, u obzir uzimao naslijeđenu kulturu stanovanja budućih stanovnika odnosno pokušao je da poštuje običaj *„da se naši ljudi prvenstveno okupljaju oko ognjišta“*³¹ pa je raspored napravljen tako da *„porodici omogućava život u stanu kraj jedne vatre i udovoljava naslijeđenim stambenim navikama“*.³²

²⁸ Za tip zgrade K-58 postojale su narudžbe iz Makedonije, Crne Gore, Hrvatske i Slovenije, ali nemamo informacije da li su zaista neki od tih objekata zaista i izgrađeni. „Šest pitanja projektantu. Razgovor Karla Kužatka sa našim saradnikom“, *Naša riječ*, Zenica, 19. januar 1958. godine, 5.

²⁹ Džananović, Grad u dimnjacima, 48-51.

³⁰ „Projekat „Kužatko“ nije eksperiment“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 24. april 1960. godine, 5.

³¹ „Projekat „Kužatko“ nije eksperiment“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 24. april 1960. godine, 5.

³² „Šest pitanja projektantu. Razgovor Karla Kužatka sa našim saradnikom“, *Naša riječ*, Zenica, 19. januar 1958. godine, 5.

Kužatkov doprinos stambenoj izgradnji, prvenstveno Zenice ali i drugih gradova, bio je ogroman o čemu svjedoči podatak da je na osnovu njegovih projekata, u društvenom i privatnom sektoru, izgrađeno više od 10.000 stanova.³³ Zapravo, većina stambenog fonda podignutog u društvenom sektoru u Zenici tokom socijalističke epohe odnosi se upravo na objekte čiji je autor bio Karlo Kužatko. Međutim, iako su rezidencijalni objekti kvantitetom dominirali u Kužatkovom autorskom opusu, to nisu bili i jedini koje je on projektovao. Naprotiv, Kužatko je autor preko 50 javnih i društvenih objekata različitog karaktera od kojih su mnogi valorizirani kao vrlo važni primjeri moderne arhitekture ne samo Zenice već i Bosne i Hercegovine, pa i Jugoslavije u cjelini. U nastavku teksta osvrnuti ćemo se, hronološkim redom izgradnje, samo na neke od najvažnijih i najreprezentativnijih objekata koji su podignuti u Zenici. Prvi takav objekat jeste „Dom JNA“,³⁴ podignut sredinom 50tih godina kao mjesto okupljanja oficirskog kadra Jugoslovenske narodne armije, ali koji je uskoro postao jednim od najvažnijih centara društvenog i kulturnog života u Zenici. „Slabost mi je bio bosanski stil... ono čemu je i moj prijatelj Najhart ostao vjeran...“ izjavio je Kužatko u jednom od brojnih razgovora³⁵ sa novinarima „Naše riječi“, a upravo objekat „Doma JNA“ predstavlja možda i najilustrativniji Kužatkov rad ostvaren u tom maniru. Saradništvo Neidhardta i Kužatka posebno je do izražaja došlo 1960. godine, kada je Neidhardt uradio urbanističko rješenje administrativnog centra grada, predviđenog za smještaj nekih od važnijih javnih ustanova. Neidhardt je uradio prostorno rješenje i raspored zgrada, ali projekte pojedinačnih objekata, a koji su u konačnici i realizovani, potpisao je upravo Kužatko.³⁶ Prvo je 1962. godine podignut stambeni objekat sa prostranim stanovima za smještaj visokokvalifikovanog kadra, kasnije poznat pod nazivom „Kuća snova“, a u čijem prizemnom dijelu je bio prostor namijenjen smještaju Gradske biblioteke. U blizini ove zgrade, već naredne 1963. godine, završena je izgradnja još dva važna objekta, čije je projekte također uradio Kužatko, a to su objekti Općinskog suda i Komunalne banke.³⁷ Važno je napomenuti da je Kužatko već imao iskustva u projektovanju administrativnih objekata, jer je 1960. godine izgrađena zgrada za smještaj službi socijalnog osiguranja poznata pod nazivom „Socijalno“, inače smještenoj na prostoru Nove Zenice.³⁸

³³ „Nedavno je u mirovinu otišao Karlo Kužatko: Zenički neimar“, *Naša riječ*, Zenica, 4. mart 1980. godine, 10.

³⁴ „Pitali smo: Karla Kužatka, inž. arhitektu „Zenicaprojekta“. Entuzijasta bez priznanja“, *Naša riječ*, Zenica, 8. juni 1966. godine, 5.

³⁵ „Skica za portret: živa istorija zeničke arhitekture“, *Naša riječ*, Zenica, 17. septembar 1979. godine, 7.

³⁶ Džananović, *Pogled u budućnost*, 697.

³⁷ Džananović, *Grad u dimnjacima*, 90-91.

³⁸ Isto, 90.

Također, 1965. godine realizovana je izgradnja „Dječijeg dispanzera“, kada je otvoreno i najveće kino u Zenici, tada nazvano „29. novembar“. Inače, pomenuto je da je jedan od prvih Kužatkovih projekata u Zenici bila zgrada kina „Central“ 1939. godine, a zanimljivo je da je isti autor projektovao i objekat kina „Metalurg“ izgrađenog početkom 50tih godina, kao i zgradu Doma kulture sa kino-dvoranom u Crkvicama otvorenim 1972. godine.³⁹ Početkom 70tih u blizini već pomenutog „Dječijeg dispanzera“ završena je izgradnja i objekta „Specijalističke poliklinike“, a nešto prije u krugu „Regionalne bolnice“ u Crkvicama otvoren je i objekat interne medicine, a svi ovi objekti također su djelo Karla Kužatka.

Skoro u potpunosti je zaboravljen podatak da je Kužatko autor projekta spomenika podignutog u krugu zeničkog zatvora, a koji je posvećen dvanaestorici zeničkih ilegalaca strijeljanih 26. januara 1943. godine. Inicijator podizanja spomenika bio je Sreski odbor saveza boraca Zenice, a izgrađen je 1954. godine na maloj parkovskoj površini u blizini centralne kapije zatvora.⁴⁰ Spomenik se sastoji od kamenog postamenta, kojem se pristupa preko betonskih stepenica, na koji sje postavljena kamena gromada od sedre iz koje je izvedena čelična konstrukcija od savijenih cijevi u obliku trapeza. Na trapezoidnu čeličnu konstrukciju postavljena je ploča od crnog mermera na kojoj su ispisana imena strijeljanih, datum i mjesto zločina te natpis: „Noseći nadu u izmučenim očima, oni su smrti prkosili najmoćnijim oružjem“.⁴¹ Spomenik je temeljito rekonstruisan 1973. godine, a činjenica da je zatvorskoj ustanovi, u skladu sa važećim zakonima, pristup vrlo ograničen vjerovatno je utjecala i na zapostavljenost ovog spomenika, iako se povremeno održavaju određene komemoracije ali uz prethodnu saglasnost uprave zatvora. Spomenik strijeljanim ilegalcima jedini je, barem trenutno poznati, komemorativni objekat čiji je autor Karlo Kužatko, a buduća istraživanja trebaju pokazati da li je ovo bio samo jedan kreativni izlet ili ipak postoji još realizovanih spomeničkih projekata.

Pomenuti objekti samo su dio bogatog opusa⁴² Karla Kužatka, pa je važno napomenuti da lista definitivno nije zaključena, naročito ako se u obzir uzmu i projekti realizovani van Zenice. Mapiranje svih stambenih i društvenih objekata izgrađenih samo na području Zenice, a autor čijih

³⁹ „Nedavno je u mirovinu otišao Karlo Kužatko: Zenički neimar“, *Niša riječ*, Zenica, 4. mart 1980. godine, 10.

⁴⁰ Opština Zenica. (1966). Pregled spomen-obilježja na području opštine, 5-6.

⁴¹ Muzej Grada Zenice, RO Prostor Zenica. (1989). Spomen obilježja NOB-u. Zenica: muzej grada Zenice i RO Prostor Zenica, 37-38.

⁴² Pa tako, naprimjer, Kužatko je autor i projekta osnovne škole u Blatuši, samoposluge u Crkvicama, objekta preduzeća „Vatrostalna“, lovačkog doma „Krušćica“ i brojnih drugih.

projekata je bio Kužatko, bio bi vrlo zahtjevan zadatak, a čak i tada ne bismo dobili cjelovitu sliku njegovog utjecaja na urbanistički razvoj Zenice. Kužatko je imao značajnu ulogu i u pokušajima smanjenja zagađenosti u Zenici⁴³ pa, uz naravno Neidhardta, ima najveće zasluge za zaštitu zelenih i uređenje brojnih parkovskih površina u gradu, uključujući i prostor Kamberovića polja i Gradskog parka. Tokom skoro pola vijeka profesionalnog rada Kužatko je dobio niz nagrada, a najvažnije su svakako odlikovanje za racionalna stambena rješenja koje je 1958. godine dobio od Josipa Broza Tita, te Dvanaestoaprilska nagrada grada Zenice 1968. godine. Sve do odlaska u penziju 1980. godine radio je u projektantskom zavodu „Prostor“ Zenica čiji je bio osnivač i dugogodišnji rukovodilac. Preminuo je 1986. godine u Zenici, gradu kojeg je s razlogom smatrao svojim.⁴⁴

⁴³ „Pitali smo: Karla Kužatka, inž. arhitektu „Zenicaprojekta“. Entuzijasta bez priznanja“, *Naša riječ*, Zenica, 8. juni 1966. godine, 5.

⁴⁴ Karlo Kužatko. *Vrijeme novih mogućnosti*, Muzej grada Zenice, Zenica, 2006.

ZAKLJUČAK

Karlo Kužatko jedan je od najvažnijih i najutjecajnijih arhitekata koji je djelovao u Zenici, gradu u kojem je proveo najveći dio svog ličnog i profesionalnog života, te u kojem je ostavio ogroman pečat na cjelokupnu urbanu fizionomiju. Dovoljni su podaci o preko 10.000 izgrađenih stanova i desetine objekata ostale namjene, čiji je autor bio upravo Kužatko, da se prepozna značaj opusa ovog arhitekta za Zenicu, a kada se tome doda njegov utjecaj na izradu urbanističkih planova, naročito prvog usvojenog 1955. godine, ali i drugih prostorno-planskih dokumenata, stvarni doprinos Kužatka poprima potpuno drugačije dimenzije. Zbog svega navedenog rastužuje činjenica da Kužatkov rad nije adekvatno valoriziran niti u literaturi niti u savremenoj Zenici u cjelini, što predstavlja žalostan nastavak odnosa društva u kojem je Kužatko djelovao prema njemu samom, a što je i on sam često isticao u intervjuima koje je davao. Naime, još tokom aktivne karijere nerijetko se dešavalo da Kužatko ne bude pozvan na otvaranje objekata koje je projektovao, a ni mediji se nisu posebno obazirali na pominjanje autora prilikom izvještavanja o toku realizacije ili okončanju gradnje tih objekata. Takav odnos reflektirao se i na provedeno istraživanje pa ni ovaj rad ne daje cjeloviti prikaz svih radova Karla Kužatka, ali ipak po prvi put na jednom mjestu imamo solidan broj identificiranih Kužatkovih projekata, barem kada je u pitanju njegova djelatnost u Zenici. Ostaje nada da će se ta lista u skorijoj budućnosti kompletirati, a naravno i proširiti projektima koje je realizovao u drugim gradovima, jer već sada su nam poznati pojedini objekti u Novom Travniku, Varešu i drugim srednjobosanskim gradovima. Sve to bi u konačnici trebalo doprinijeti većoj afirmaciji lika i djela Karla Kužatka, ali i ispravnijoj valorizaciji njegovog značaja u oblikovanju arhitektonske misli u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini 20. stoljeća. Nesumnjivo je da Karlo Kužatko spada u red značajnih bosanskohercegovačkih arhitekata i da kao takav zaslužuje mnogo više pažnje kako istraživača tako i medija u savremenoj Bosni i Hercegovini, a naročito u gradu kojeg je smatrao svojim – Zenici.

LITERATURA

Izvori

1. Muzej Grada Zenice, RO Prostor Zenica, *Spomen obilježja NOB-u*. Zenica: Muzej grada Zenice i RO Prostor Zenica, 1989.
2. Opština Zenica, *Pregled spomen-obilježja na području opštine*, Zenica, 1966.

Internet

1. Betonski spavači – treći put. *Grad radnika i arhitekata*:
https://www.youtube.com/watch?v=23e4I_yaKzs
2. <https://ggs.edu.ba/o-nama/historijat-skole/>
3. <https://www.matbibli.rs.ba/sr/desavanja/ljetopis/398-vojislav-hadzidamjanovic>

Knjige

1. Aslani Mirsada, *Zenica graditeljska baština*, Muzej grada Zenice, Zenica, 2015.
2. Bjelovitić Miloš, *Zenica i njena okolina, Ekonomskogeografska studija*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga XXXI, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 18, Sarajevo, 1968.
3. Džananović Mirza, *Grad u dimnjacima – Urbanizacija Zenice od 1945. do 1990. godine*, Udruženje za promociju intelektualnih i kulturnih vrijednosti „Zjenica“, Zenica, 2017.
4. Đulbić Mirsad, *Zenički leksikon*. Zenica: samizdat, 2020.
5. Finci Jahiel, *Problemi stanovanja Zenice i prigradskih naselja*, Urbanistički zavod NR BiH, Sarajevo, 1962.
6. Grupa autora, *300 godina zeničke Sultan-Ahmedove medrese: 1720-2020* (urednik Mevludin ef. Dizdarević), Zenica: Muftijstvo zeničko, 2022.
7. Jalimam Salih, *Historija Zenice*. Zenica: samizdat, 2010.
8. Karlo Kužatko. *Vrijeme novih mogućnosti*, Muzej grada Zenice, Zenica, 2006.
9. Krzović Ibrahim, Premerl Tomislav. *Juraj Neidhardt: arhitekt, urbanist, teoretičar, pedagog, publicist*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2019.
10. Sarić Mesud, *Zenička čaršija i mahale*. Zenica: Općina Zenica, 2006.

Članci

1. Džananović Mirza, Pogled u budućnost – Juraj Neidhardt i vizija urbanističkog razvoja Zenice, *Zbornik radova VII Međunarodnog naučnostručnog skupa Obrazovanje, jezik, kultura: tendencije i izazovi*, Zenica, El. knjiga, Zenica, Filozofski fakultet, 2018, 691-701.
2. Džananović Mirza, Kulturni turizam i zaštita arhitektonske baštine 20. stoljeća sa akcentom na modernu arhitekturu Zenice, *Saznanje broj 2/2020*, Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici, 211-219.
3. Džananović Mirza, Kulturna baština Islamske zajednice u Zenici, *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zenici*, XIX, 2021, Zenica, 2021, 118-128.

Štampa

1. „Šest pitanja projektantu. Razgovor Karla Kužatka sa našim saradnikom“, *Naša riječ*, Zenica, 19. januar 1958. godine, 5.
2. „Najveći poduhvat u stanbenoj izgradnji Zenice: Stanbena zajednica u Babinoj rijeci“, *Naša riječ*, Zenica, 5. avgust 1958. godine, 1. i 5.
3. „Šta spremaju projektanti za narednu sezonu: kompletne stambene zajednice na Sejmenu i u Babinoj Rijeci“, *Naša riječ*, Zenica, 11. januar 1959. godine, 10.
4. „Projekat „Kužatko“ nije eksperiment“, *Oslobođenje*, Sarajevo, 24. april 1960. godine, 5.
5. „Pitali smo: Karla Kužatka, inž. arhitektu „Zenicaprojekta“. Entuzijasta bez priznanja“, *Naša riječ*, Zenica, 8. juni 1966. godine, 5.
6. „Na svečanoj sjednici opštinske skupštine: Dodijeljene nagrade grada Zenice“, *Naša riječ*, Zenica, 17. april 1968. godine, 1.
7. „Skica za portret: živa istorija zeničke arhitekture“, *Naša riječ*, Zenica, 17. septembar 1979. godine, 7.
8. „Nedavno je u mirovinu otišao Karlo Kužatko: Zenički neimar“, *Naša riječ*, Zenica, 4. mart 1980. godine, 10.

CONTRIBUTIONS TO THE BIOGRAPHY OF KARLO KUŽATKO: THE WORKING CLASS ARCHITECT

Abstract

Karlo Kužatko is one of the most influential architects who worked in Zenica, whose projects significantly shaped the urban fabric of the city in the second half of the 20th century. This paper provides an overview of Kužatko's completed projects in Zenica and reflects on his conception of the architect's role in designing residential spaces for workers. While the focus of the research is on Kužatko's residential architecture, the paper also reviews other realized projects that, according to the currently available sources, are confirmed as his original works.

Keywords: Karlo Kužatko, Zenica, architecture, urban planning, residential architecture